

Kormos Gyula

„Laudate Deum in Organo”

Megújuló evangélikus történeti orgonáink — I.

Cikksorozatunkban azokat a történeti orgonáinkat mutatjuk be röviden, amelyek az evangélikus egyház templomaiban az elmúlt évtizedekben újjászülethettek, egyre jobb, bár még ma sem eszményi körülmények között.

Kormos Gyula (Budapest) a BME c. egyetemi docense, a Magyarországi Evangélikus Egyház műemlékorgona-felügyelője, orgonaszakértő.

A második világháborút követő négy évtized alig biztosított lehetőséget orgonáink megújulásához. A korabeli hazai műemlékvédelem szemléletéből sokáig hiányoztak az egyértelmű alapelvek az orgonák értékének megőrzésére. Így azok határozott és következetes érvényesítésére sem kerülhetett sor, ami miatt sajnos több régi orgonának is nyoma veszett. Az evangélikus egyházat —a már akkor jól működő központi felügyeletnek köszönhetően— ez kevésbé érintette, de az orgonákat itt sem óvták megfelelő szabályok. Ezenfelül az egyház szűkös pénzforrásai még az egyre romló állapotú templomok fenntartására is kevésnek bizonyultak, nemhogy az orgonákéra. Fontos változást hozott negyedszázaddal ezelőtt, 1993-ban, az orgonák restaurálására vonatkozó, *Irányelvek*¹ című dokumentum megszületése.

Az anyagiak azonban továbbra is hiányoztak, jóllehet később, rendszertelenül, adódtak pályázati lehetőségek is. Döntő jelentőségű volt, amikor egyházi vezetőségünk felismerte, hogy az orgonaállományunknak közel felét kitevő 147 történeti értékű hangszer központi segítség nélkül, hosszú távon nem óvható meg az elértéktelenedéstől, majd a pusztulástól. Veszélyeztetett orgonák megmentésére és működő hangszereink karbantartására ezért elkülönített egy olyan összeget, amelyet az egyház évente pályázat útján oszt fel. Emellett később más pályázati lehetőségek is adódtak, és a gyülekezetek szükség esetén gyűjtéssel, önkormányzati vagy más külső segítséggel kezdhettek a munkának. Tudunk olyan egyéni vállalkozóról is, aki jelentős adományával támogatta az elnéptelenedett kis település orgonájának helyreállítását. A kialakult támogatási rendszer eredménye már most jól látható: a hangszerek állapota 12 év alatt, a 2005-ös országos felmérés adataihoz képest 10,5%-kal javult, amire egyházunk

¹ „*Irányelvek műemléki és muzeális értékű orgonák megőrzéséhez és használatához.*” Elfogadva az országos orgonás műemléki konferencia plénuma által 1993. október 14-én. Megjelent: *Magyar Egyházzene* I (1993/1994) 104–111; *HangszerVilág* III (1993) 3. szám, 3–13.

vezetői és gyülekezeteink is büszkék lehetnek.² Sorozatunkat azokkal a megújított hangszerekkel kezdjük, amelyeken CD-felvétel is készült.

A harkai és balfi König-orgonák

Elsőként a harkai és balfi König-orgonák restaurálására került sor, mindkettőre heves szakmai viták közepette. A harkai 1819-ben, a balfi 1822-ben épült, ám még barokk hangzásvilággal. 1918-ban homlokzati sípjait hadi célra rekvirálták, majd a két világháború között ezeket horgansípokkal pótolták. A megváltozott, romantikus ízlésnek megfelelően utóbb ezekben a hangszerekben is feltűntek a vonós regiszterek (gamba, cello, salicional, aeoline), egyes régebbi sípsorok megsemmisítése, másoknak teljes átintonálása árán, ám a két regisztercsoport mégsem illeszkedett egymáshoz. A hangszerek állapota a II. világháborút követően tovább romlott, s az 1980-as évekre már csaknem teljesen használhatatlanná váltak. A 80-as évek vége felé a harkai orgona felújítására több ajánlat is érkezett, de a gyülekezet vezetősége egyiket sem tartotta elfogadhatónak. Az ajánlatot tevők különféle átalakítási javaslataival szemben felmerült az orgona eredeti hangzásának helyreállítása is. Végül ez utóbbi alapján kezdődhetett el a restaurálás, a régi orgonához szorosán kötődő egykori tanító, a németajkúként kitelepített Schindler András anyagi támogatásával. A harkai orgonán (I+P/10) 1992–1994 között folytak a munkálatok, s amikor az ünnepélyes megáldására sor került, a balfiak is kedvet kaptak hangszerük restaurálására. A balfi orgona (I+P/8) 1996–1998 között újult meg. A harkai orgonán két CD-felvétel is készült,³ míg a balfi orgona hangját egy lemez örökítette meg.⁴ Mindkét hangszer szerepelt a Soproni Régi Zenei Napok rendezvényein, s az utóbbi időben az *Orgona határok nélkül* c. hangversenysorozatban. Ezen túlmenően a harkai orgonán rádiós felvétel is készült, a balfi orgonán pedig 1998–2008 között egy 34 részes, „teltházás” orgonahangverseny-sorozatot tartottak. Az utóbbi hangszer 2004-ben a németországi orgonabarátok magyarországi találkozásának (GdO-Tagung) egyik neves helyszíne is volt.⁵ Mindkét hangszer történetét részletesen ismertettük lapunk korábbi számaiban.⁶

² Részletesen ld. KORMOS Gyula: „Egyházi területi orgonanyilvántartás célja, létrehozása és hasznosítása”, *Magyar Egyházzene* XXIII (2015/2016) 41–46.

³ Psalmus Records OVA-007, 2000; Psalmus Records OVA-021, 2002.

⁴ Psalmus Records OVA-021, 2002.

⁵ Az erről készült beszámolót ld. Jiří KOCOUREK (et al.): „Die 52. Internationale Orgeltagung der GdO vom 25. bis 31. Juli 2004 in Budapest/Ungarn”, *Ars Organi* 52/4 (2004) 244–251, itt: 248.

⁶ KORMOS Gyula: „Sopron és környéke evangélikusainak orgonái — IV. Harka”, *Magyar Egyházzene* XIV (2006/2007) 141–152; uő: „Sopron és környéke evangélikusainak orgonái — III. A Fertőtó menti települések”, *Uo.* XIII (2005/2006) 95–120, itt: 111–118.

Kismányok

Kismányok kétmanuálos orgonával (II/13, függesztett pedál) büszkélkedhet, amelyet Johann Roth bonyhádi orgonaépítő kezdett el 1807-ben építeni, azonban halála miatt Joseph Marschall, Roth korábbi segédje fejezett be 1808-ban.⁷ Az eredetileg pedál nélküli orgonához 1879-ben Unger Endre orgonaépítő készített függesztett pedált. A hangszer érdekessége, hogy nem csak magas fekvésű sípsorai repetálnak, hanem a principal 4' kivételével az összes 4'-as és ennél magasabb regisztere is. Az 1990-es évekre az orgona már alig volt használható, különösen a pozitív műben volt jelentős a rovarkár. A gyülekezet 2001–2002 között újjátta fel a hangszert, egy templomrestaurálásra kiírt állami pályázaton elnyert támogatással. Ez volt az országban az első, állami támogatással restaurált orgona. Remek hangját a reformáció 500. évfordulójára, 2016–2017-ban készült, *Evangelikus történeti orgonák* című háromlemezes CD-album (Luther Kiadó LKZ 010, 2018) felvétele örökítette meg.

Ez az album még további hét történeti orgona hangját mutatja be. Részletesebb leírásuk, így diszpozíciójuk is az említett kísérfűzetben tanulmányozható. A hét hangszer közül hat lett az elmúlt években restaurálva, ezek, a restaurálás időrendi sorrendjében, a következők: Nemesleányfalu (2009/2011/2012), Hegyeshalom (2012), Torvaj (2013), Domony (2014), Szarvas (2014), Nagyvázsony (2015).

Nemesleányfalu és Nagyvázsony

Nemesleányfalu és Nagyvázsony ma egyetlen, az utóbbi név alatt összevont település. Nemesleányfaluban egy nagyobb, Nagyvázsonyban pedig, a vár közvetlen közelében, egy támpillérekkel megtámasztott piciny templomocská áll. Amikor Németh Szabolcs lelkész első szolgálati helyére, e gyülekezetek élére került, a két templom karzatán egy-egy teljesen romos orgonácska fogadta. Sípjaik egy ládában heverték, jórészt összenyomorítva, illetve az orgonaszekrény aljában, összedobálva. Mindkét hangszer különféle átalakítások után került e templomokba, más templomokból. A lelkészben mint egyébként képzett orgonistában fölmerült a kérdés, hogy egyáltalán lehet-e valamit kezdeni ezekkel a romhalmazokkal? S ha igen —bár erre példa még Magyarországon nem volt— szabad-e azokat több millió forintért rekonstruálni, restaurálni? Hiszen mindkét gyülekezet kicsiny, s az évtizedek óta néma, roncs orgonák felújításánál sok más fontosabb teendőt előbbre kellene sorolni. Mégis megszületett az elhatározás; elkészültek a restaurálási tervek, majd jöttek a pályázatok, a gyűjtés, a szervezések sora, s egyszer csak beteljesült az, amiben a lelkész erősen hitt.

⁷ Fényképét ld. *Magyar Egyházzene* XXIII (2015/2016) 198.

Először, három ütemben a nemesleányfalui orgona (ismeretlen mester 1820-ban Szákon felállított hangszere, I/6) kelt életre romjaiból,⁸ néhány évvel később pedig a nagyvázsonyi orgonát (I/6) restaurálták szakemberek. Az utóbbi hangszer barokk pozitív, melyet 1833-ban Johann Sachs némiképp átalakított. A hangszer belseje ebben az állapotban lett restaurálva, a szekrényen azonban ma az eredeti márványfestés látható. A két orgona csodálatos hangját számos hangversenyen hallhattuk. A nagyvázsonyi hangszer homlokzatán olvasható felirat, „Laudate Deum in organo” (Dicsérjétek Istent orgonával!), arra buzdít, hogy a többi orgonát is tegyük rendbe, becsüljük meg elődeink örökségét! A nagyvázsonyi hangszer —ideiglenes állomáshelyén, a budapesti Deák téri evangélikus templomban— barokk fényű csilingelésével, kristálytiszta zengésével hónapokon keresztül ámulatba ejtette a hangversenyek közönségét is, hasonlóan a korábban restaurált torvajai orgonához.



A nagyvázsonyi evangélikus templom orgonája (I/6).

⁸ Fényképét ld. *Magyar Egyházzene* XXIII (2015/2016) 198.



A torvaji evangélikus templom orgonája (I/6).

Torvaj

Torvaj kis település, kis templommal, kis orgonával, kicsiny gyülekezettel, Tab közvetlen szomszédságában. Ez a hangszer is —többszörös átépítés után— romokban hevert, de sípjainak nagy része a homlokzati sípokkal együtt megmaradt. Restaurálására, a barokk kort idéző hangolással, 2013-ban került sor. A hangszer (ismeretlen mester, XVIII. sz. dereka, I/6) különlegessége, hogy Magyarországon az egyetlen, szószékkal egybeépített orgona, ami lehetővé teszi, hogy a lelkész két lépéssel a szószékről oldalt kilépve máris kántorként szolgálhasson. A tüneményes kis orgona 2017-ben a Nemzeti Múzeum reformációval kapcsolatos kiállításán is látható volt.

Hegyeshalom

Hegyeshalom evangélikus templomának klasszicista orgonáját Klöckner Károly pozsonyi orgonaépítő készítette el (1852), de nem az árajánlat szerint, mivel feltehetően erősen alulbecsülte a szerződésben vállaltak értékét. A gyülekezetnek az orgonaépítő „takarékosága” hamar feltűnt, így a munka kifizetése, illetve a szerződésbontás körül hosszas vita alakult ki. Minthogy az orgona hangképe időközben módosult, most a Klöckner által kialakított állapotban (I+P/12) restaurálták.⁹

Domony

A domonyi orgonát (I+P/10) a ceglédi ifj. Bakos Károly orgonaépítő építette 1890-ben. Jóllehet Bakos egy romantikus regisztert, egy szilvesztrinát is készített a hangszerbe, alapvetően azonban igazi klasszicista orgonáról van szó. Nagy teljesítmény, hogy a felélesztett gyülekezet összefogása az NKA-pályázathoz szükséges 50% önrészt elő tudta teremteni, s az igencsak beteg orgona visszanyerte egészséges hangzását.

Szarvas

Szarvas első lakói a török kivonulása után már 1715-ben megérkeztek a mai Békéscsabáról, a település újkori történelmét mégis 1722-től számítjuk, amikor földesura, báró Harruckern János György, a császár hadiszállítója III. Károlytól Békés megye szinte teljes területét megkapta. A szarvasiak ekkor építették fel első templomukat. A szlovák telepes lakosság növekedésével egyre nagyobb templomra volt szükség, így 1788-ra már a negyedik, a mai, mintegy 3000 fő befogadására alkalmas Ótemplom is elkészült. Hatalmas karzatára a kor egyik legnagyobb orgonája került 1804-ben, Joseph Heroteck pesti orgonaépítő műve. Az akkor kétmanuális, 30 regiszteres hangszer a legnagyobb protestáns templomi orgona volt Magyarországon. 1938-ban azonban az Angster-cég segítségével és neve alatt, Borgulya Endre helyi orgonista-tanító és orgonaépítő vezetésével —az összes eredeti sípot és a háromrészes, díszes, monumentális szekrényt megtartva— hárommanuálisra bővítették, vezérlését pedig pneumatikusra alakították át. Ezt az állapotot őrizte meg a 2014-ben végzett karbantartás, amelynek során a korábban be nem fejezett membráncserét is elvégezték, és teljesen rendbe tették a játszóasztalt, valamint a pneumatikus traktúrát.

⁹ Fényképét ld. *Magyar Egyházzene* XXIII (2015/2016) 198.



A szarvasi Ótemplom orgonája.

Mezőberény

Mezőberény szlovák templomában egy 1862-ben Saskó Márton által épített 26 regiszteres, kétmanuálos orgona áll. Bár diszpozíciója már a romantikába hajlik, alapvetően klasszicista jellege és egészséges megszólalása barokk művek előadására is alkalmassá teszi. A templom arról is nevezetes, hogy itt forgatták a *Bach Arnstadtban* című TV-film (1975) egy rövid részletét. Ebből az alkalomból, majd legutóbb 1999-ben javították, tisztították és hangolták, így a hangszer ma is kiválóan működik.



A mezőberényi szlovák evangélikus templom orgonája (II/26).

(Folytatjuk)